

Parentesen i verdenshistorien – krisen vi aldrig har forstået

Jens Jonatan Steen

analysechef i tænketanken Cevea

Vi står midt i efterdønningerne af den værste finansielle krise siden 1930'erne. En krise som uden tvivl udfordrer vores økonomi og dermed finansieringen af vores velfærdsmodel ganske dramatisk. Pengene er færre og udsigterne er dystre, men alligevel er den største trussel mod velfærdsstaten ikke kun af ren økonomisk karakter. De allerstørste trusler mod velfærdsstaten kommer ikke fra 'the usual suspects' i den offentlige debat. Det er ikke 'ældrebyrden', den lave produktivitetsvækst, de unges 'fjumreår', gymnasieelevernes 'cafe-penge' eller efterlønnen. Men i stedet det faktum at selve det fundament velfærdsstaten er bygget på, og som den i mange årtier har hvilet solidt på, slår sprækker. Denne svækkelse af velfærdsstatens fundament har været undervejs siden starten 1980'erne og efter finanskrisen er udviklingen kun speedet op. Den gradvise svækkelse af velfærdsstatens fundament bunder bl.a. i den dominerende kriseforståelse i offentligheden, den dominerende økonomiske teori og i det der populært betegnes som 'nødvendighedens politik'.

Kurs mod konkurrencestaten

Mens velfærdsstaten, som alle andre samfundsinstitutioner, blev skabt som en løsning på en række samfundsproblemer, er den i dag af mange blevet udråbt til at udgøre en stor samfundsøkonomisk udfordring. Det der var et redskab til at sikre materiel fremgang, anstændige arbejdsvilkår og tag over hovedet for arbejdere og almindelige lønmodtagere, bliver i dag, af mange, anset som et frihedsberovende og bureaukratisk onde. De fælles løsninger på de fælles problemer har hidtil været

velfærdsstatens *raison d'être*, men i dag er statsidealet i færd med at blive transformeret, fra et ideal om en tryk og mulighedsgivende velfærdsstat for 'de mange' til et ideal om en globaliseret konkurrencestat. Idealet om den konkurrencedygtige stat, er en indskrænket stat hvis primære funktion er at sikre en stærk konkurrenceevne og økonomisk vækst.

I kontrast hertil, var og er velfærdsstatens fundament de brede fællesskaber og de fælles forsikrings- og tryghedsbehov: Det stærke civilsamfund i foreningerne, stærke offentlige tilbud indenfor pleje, uddannelse og forskning, socialsikring til alle samfundsgrupper samt et finmasket socialt sikkerhedsnet når sygdom, ledighed, arbejdsskader, nedslidning og alderdom før eller siden rammer os alle. Deltagelsen i disse højt besungne fællesskaber er stærkt nedadgående. De fleste af disse fællesskaber oplever lavere tilslutning og opbakning end tidligere. Flere vælger folkeskolen fra og privatskolerne til. Færre bliver medlem af fagforeningerne og a-kasserne. Færre går på højskole og flere fravælger den lokale idrætsforening til fordel for et kommercielt alternativ. Almene boliger slås i hartkorn med kriminalitetsinficerede ghettoer og socialt belastede boligområder, som medierne elsker at skrive trøstesløse historier om. Det er altså disse brede fællesskaber og imødekommelse af vores fælles behov der svækkes. I deres sted, træder konkurrencestatens logik, nemlig behovet for at øge Danmarks konkurrenceevne koste hvad det vil.

'Nødvendighed' som tidens politiske løsning

Vi var mange der havde håbet at den globale finansielle krise ville ændre denne udvikling. At almindelige danskere ville indse at et sikkert arbejdsmarked, et socialt sikkerhedsnet og de muligheder velfærdsstaten giver os, ikke kommer af sig selv og derfor hurtigt kan forsvinde igen.

Men det faktum at vi endnu ikke har taget grundlæggende ved lære af krisen, gør at disse ønsker og håb stadig har lang vej igen inden de kan blive indfriet.

Forskere, eksperter, embedsmænd og industrirepræsentanter har analyseret krisens årsager og virkning og enorme mængder af materiale i form af rapporter, afhandlinger og akademiske artikler er blevet produceret for at forklare krisen i dens forskellige detaljer. På trods af denne store viden, er den brede mediedebat stadig dybt forsimplet og til tider direkte forvrængende. De typiske budskaber, som politikere, journalister og befolkningen æder, handler således om at vi har levet over evne, at vi har haft velfærdsmæssigt overforbrug, at vi har forsømt de strukturelle balancer, at vi har boomende høje lønninger og vi derfor oplever en eksploderende statsgæld. Ligesådan accepterer vi truslen om vi bliver sendt 'tilbage til stenalderen', hvis vi ikke forøger det langsigtede udbud af arbejdskraft inden 2020. Kort sagt æder vi budskabet om at vi bliver 'nødt' til at handle.

Denne 'nødvendighedens politik' bygger således på en række politiske myter, som har til fælles, at de set i et længere historisk perspektiv har hjemsted i det neoklassiske økonomiske paradigme. Man siger at krisen er et 'window of opportunity', men indtil videre har de politiske krisereaktioner alene skabt en port for indførelse af endnu mere liberalistisk politik.

En myte med store konsekvenser

Et klart eksempel på en tidstypisk og dominerende myte er at den finansielle krise skulle skyldes voksende statsgæld. Vi har igen og igen hørt at et velfærdsmæssigt overforbrug og uansvarlighed i den offentlige sektor skulle have skabt den statsgældskrise, som har væltet læsset i Europa og i Danmark. Kombineret med de langsigtede finansieringsudfordringer som velfærdsstaten utvivlsomt står overfor, på baggrund af den demografiske udvikling, er velfærdsstaten fejlagtigt blevet dømt „ubæredygtig“ i offentligheden. Men hvis vi går fakta efter i sømmene, var det faktisk kun tre lande i Europa der inden krisen for alvor var på kant med Euro-zonens konvergens krav.

I 2007 var det således kun Grækenland, Italien og Belgien der havde en statsgæld der oversteg de tilladte 60 pct af BNP og derfor for alvor førte en uholdbar økonomisk politik.

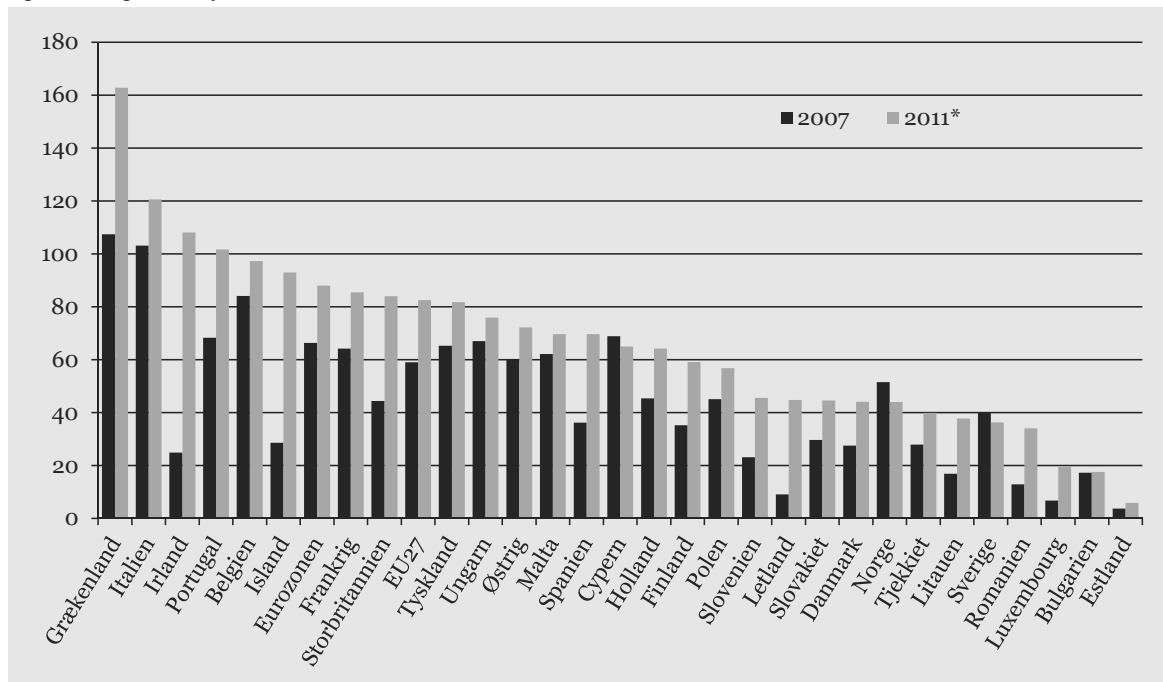
De fleste andre lande lå omkring de 60 pct og endnu flere lå væsentligt under det tilladt niveau. Dermed havde de fleste lande lave gældsreter og ikke store samfundsøkonomiske udfordringer på dette parameter. Men efter den globale finanskrise, bl.a. forårsaget af massiv uansvarlighed i den private finanssektor, måtte mange stater bruge enorme offentlige summer på at redde deres skrantende finanssektorer. Det betød at lande som Irland, Grækenland

og Island oplevede stigninger på gælden i BNP på over 50 pct. i perioden fra 2007-2011, mens Storbritannien, Letland, Spanien og Portugal for tilsvarende periode oplevede stigninger på over 30 pct. Kigger man på Irland, der topper listen over lande med den højeste gældsforøgelse de sidste 4 år, skyldes den kæmpe stigning i deres statsgæld, de 370 pct. – eller 4.239 mia. kroner – af bruttonationalproduktet, der er blevet brugt til at redde deres banker. Det er således den private finansielle sektor og ikke den offentlige – der har øget statsgælden og dermed skabt de nuværende økonomiske udfordringer. Krisen er den finansielle sektors, ikke velfærdsstatens.

Udover denne form for 'mythbusting', afslører historien også en vigtig pointe om gældsakkumulation i forbindelse med finansielle og økonomiske kriser. De anerkendte økonomer Reinhart og Rogoff har f.eks påvist at nationalstaters statsgælden typisk vokser med ca. 85. procentpoint under større økonomiske kriser. I de fleste europæiske lande er gælden vokset med 10-30 procentpoint, og gældsstigningerne er derfor relativt små set i et historisk perspektiv! Den britiske gæld ligger f.eks i dag lige over 80 pct. af BNP, hvorimod gælden var omkring 200 pct. af BNP sidste gang vi oplevede en større finansiell krise. Samtidig havde alle vestlige lande en langt højere gæld i kølvandet på 1930'ernes krise og verdenskrigene, som opsvinget i 1950'erne og 1960'erne og den høje inflation dog fik reduceret til gennemsnitligt en femtedel. Det var og er stadig en væsentlige pointe at statsgæld ikke er noget problem, hvis vi formår at sikre økonomisk vækst og dermed forøge den samlede økonomis størrelse!

Der er dog ikke udsigt til dette med den nuværende nedskæringspolitik, der vedbliver med at trække penge ud af økonomien, sætte en stopper for investeringer, fastholde en høj arbejdsløshed og en lav forbrugeroptimisme. Nedskæringspolitikken, det man på engelsk kalder 'austerity' er blevet kaldt '*a very dangerous idea*' af den britiske professor i politisk økonomi Mark Blyth. At besparelserne og nedskæringerne risikere at kvæle mulighederne for vækst, bakked da også op fra flere sider. IMF udtaler f.eks: „*Spanien og andre kampberedte europæiske lande skærer muligvis for hårdt ned på de offentlige udgifter. Dybe budgetnedskæringer kan kvæle den økonomiske vækst afgørende for at kurere deres finansielle kriser.*“. Mere dramatisk lyder det fra en af verdens mest citerede økonomer, den nobelprisvidende Paul Krugman: „*En del af forklaringen er, at der i Europa, som i Amerika, er alt for mange 'meget alvorlige mennesker' der er blevet lokket af den austerity kult, som har skabt den overbevisning, at det er budgetunderskud, og ikke massearbejdsløshed, som er den klare og aktuelle fare, og at reduktion af offentlige underskud på en eller anden måde vil løse de problemer, som er opstået i den private sektor.*“ Det er med andre ord myte, mere

Figur 1: Statsgæld som procent af BNP

*2010 for Norge og Island

Kilde: Eurostat

end virkelighed, når Vestager, Corydon og politikere fra blå blok påstår at Danmarks statsgæld repræsenterer den største udfordring for velfærdsstaten. „Statsgældsmyten“ kommer ikke ud af ingenting og har ikke gjort sit indtog i den offentlige debat ved et tilfælde. Myten er konstrueret af liberalistiske kræfter indenfor politik, samfundsvidenskab og det private erhvervsliv i Danmark og i udlandet, mere eller mindre bevidst. Den måde krisen er blevet analyseret på og de løsningsforslag der er blevet fremlagt er derfor ikke 'neutrale' eller 'interesseblinde', men udtryk for denne samfundsgruppes materielle interesser.

Det stille kup: Finansialiseringens sejr

Fremfor at lede efter finanskrisens årsager i de offentlige budgetter, skal man i stedet vende blikket mod finanssektoren. Den tidligere cheføkonom for IMF og nuværende økonomiprofessor ved MIT-universitetet, Simon Johnson har beskrevet hvordan et moderne finansoligarki af bankfolk, økonomer og ligesindede har sat sig på det politiske system i først og fremmest USA, men også i Europa og Danmark. Denne økonomiske magtkoncentration betegnes som „Det stille kup“ og der har været massiv kritik af denne magtkoncentration i den finansielle sektor.

Vi har senest set Vestjysk Bank indkassere tab i milliard-klassen på trods af 'sunde regnskaber', ligesom vi også har set en række mastodont sager af nærmest ufatteligt omfang i udlandet. Tre sager, ud af stadig flere, eksempli-

ficerer hvor store problemer der er i den finansielle sektor, og som vi i dag fire år efter krisen for alvor brød ud, stadig ikke har fået løst.

Det første eksempel er Knight Capital Group der i august måned tabte 2,6 milliarder kroner på blot 45 minutter. Knight Capital Group baserer sin forretning på algoritmer og højfrekvens handel (High Frequency Trading), som betyder, at de konkurrerer på den hastighed hvormed de kan handle på de finansielle markeder. Et millisekund kan således være afgørende for, hvorvidt de taber eller vinder på deres spekulationer. Med disse højfrekvenshandler kan små fejl have gigantiske konsekvenser. Algorithemandler er de sidste to år steget fra 25 procent til 40 procent af omsætningen. En virksomhed som Knight Capital Group foretog ifølge egne oplysninger i gennemsnit 519 millioner aktiehandler i timen, svarende til 144.000 aktiehandler i sekundet, i andet kvartal af 2012.

Et andet eksempel er den britiske storbank HSBC, som kom i de globale mediers søgelys, fordi banken var under anklage for at have medvirket til at hvidvaske mexicanske narkopenge gennem skattely, som bl.a. Cayman Islands, Syrien og Iran. Formanden for den undersøgelseskommission, som var sat til at undersøge sagen i det amerikanske senat, konkluderede på baggrund af den 335 siders lange undersøgelsesrapport entydigt at „kulturen i HSBC var gennemgribende forurennet“. Resultatet blev

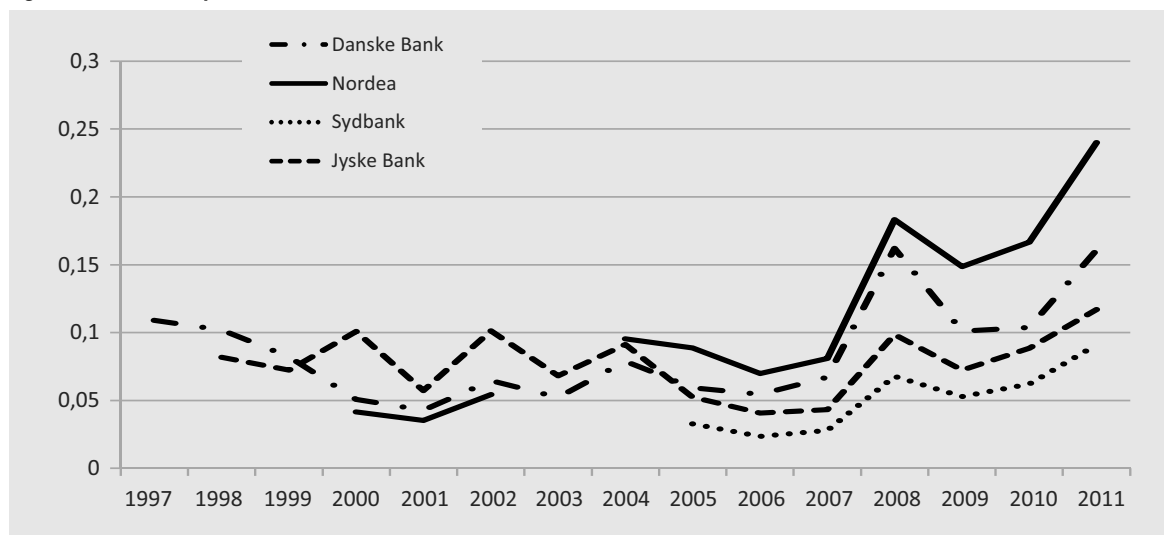
i første omgang, at HSBC i dag står overfor en bøde i størrelsesordenen af en mia. dollars, som svarer til ca. seks mia. danske kroner. I Danmark er både Saxobank og Danske Bank under henholdsvis anklager og anmærkninger for ikke at sikre sig imod at kunne blive blandet ind i lignende aktivitet om hvidvaskning af penge.

Endelig har en anden storbank som Barclays PLC, for nylig modtaget en bøde på 290 mio. pund, knap 2,7 mia. kr., for at have manipuleret med den toneangivende Libor-rente, som bruges til at fastsætte den referencerente, der gælder, når banker låner penge til hinanden. Den sag er endnu ikke endeligt afsluttet og imens er en række øvrige store banker, som Bank of America, Citigroup, the Royal Bank of Scotland and UBS fortsat under efterforskning. Som den nu afskedigede direktør fra Barclays PLC undskyldende og ærligt fremlagde sagen: „*Det er ikke bare Barclays*“. Dette bekræftes kun af den hjemlige diskussion, hvor den afgående Nationalbank-direktør Niels Bernstein har været udsædvanligt ligefrem i diskussionen om de danske bankers rolle og redegørelse for deres indblanding i fastsættelse af den danske Cibor-rente. Selvom det sandsynligvis hverken kommer til retsager eller erstatningsager, så er den perverse kultur i den finansielle sektor næppe noget vi skal til udlandet for at finde. Hvis vi kigger på hvad danske banker tjener penge på i disse år efter krisen, er der ingen tvivl om at høj risikovillighed stadig er afgørende for hvilke investeringer der vælges. Bankerne forsøger fortsat at efterligne en amerikansk forretningsmodel, i bestræbelserne på at opfinde nye fiktive finansielle produkter. Kigger man på den seneste udvikling for et af disse produkter, ser man at

de danske banker handler mere og ikke mindre i derivater efter krisen. Dette gælder især for fire af de største banker, der tilsammen ejer 75 pct. af sektorens samlede aktiver. På blot seks år er derivaternes gennemsnitlige andel af de samlede aktiver i Nordea, Danske Bank, Sydbank og Jyske Banks steget fra at udgøre 5,8 pct. 2005 til 15,3 pct. i de seneste regnskaber fra 2011. Disse fiktive og risikable finansielle produkter, er blevet betegnet som *’finansielle masseødelæggelsesvåben’* af en af verdens førende investorer, mangemilliardær Warren Buffet. Denne udvikling viser tydeligt at vi ikke har taget tilstrækkeligt ved lære af finanskrisen.

Vi har naturligvis brug for en finansiell sektor, der sikrer udlån til sunde virksomheder så der kan skabes investeringer i produktive erhverv, skabes vækst, nye produkter, nye arbejdspladser osv. og det må være bankernes fornemmeste mål at sikre dette. Desværre peger meget på en helt anderledes udvikling, hvor sektoren i stigende grad kommer til at bestå af færre og større banker, og hvor sektoren dermed bliver karakteriseret af mindre konkurrence og endnu større risikovillighed. Ifølge Nyhedsbrevet Finans, påtænker flere af de største banker i stigende grad at organisere sig efter en forretningsmodel hvor de også agerer investeringsbanker ved siden af deres traditionelle bankvirksomhed. Det er den såkaldte securitisation-model hvor forskellige typer af gæld inddeles i puljer og videresælges til internationale investorer. Denne model har et blakket ry, primært af to årsager. Den ødelægger i høj grad den traditionelle incitamentsstruktur hvor bankerne har en interesse i at udlåne penge til kunder de har tillid til, fordi risikoen ved udlån forbliver hos dem selv og

Figur 2: Derivatet som procentdel af bankernes aktiver

Kilde: Cevea på baggrund af årsrapporter fra Danske Bank, Jyske Bank, Sydbank og Nordea

ikke sælges videre til investorer der ikke nødvendigvis kan gennemskue den risiko lånene er behæftet med. Dernæst at de produkter modellen benytter sig af har det til fælles, at de alle beskyldes for at have spillet en meget afgørende rolle i finanskrisen. „*Det er paradoksalt, at det oprindeligt var den amerikanske securitationsmodel, der frembragte finanskrisen. Og nu i et forsøg på at rode bod på skaden ender vi med en model, der vil minde mere om USA*“, siger Jesper Berg, chef for regulatory affairs i Nykredit.

Finanssektoren voksede kraftigt i årene op til krisen, ligesom den, på trods af et kortvarigt dyk i 2007-2009, stadig udgør en uforholdsmæssig stor andel af den samlede økonomi. Men denne større finanssektor har ikke været garant for en positiv afsmitning på samfundsøkonomien. Den større finansielle sektor burde have øget realinvesteringer og kapitalformationen, men mod forventninger har kapitalformationen herhjemme ligget på stort set samme niveau igennem de sidste 25 år. Finanssektorens andel af den samlede økonomiske omsætning er derfor blevet større, men investeringerne i produktiv virksomheder er faldet. At finanssektoren bidrager for lidt til at skabe en positiv udvikling i den reale økonomi, står derfor lysende klart.

En slumrende Bjørn vågner langsomt...

De fortsatte udfordringer for velfærdsstaten og for samfundsøkonomien begynder dog langsomt at blive forstået og det betyder at den fejlagtige forståelse og fortolkning af krisen ikke længere får lov at stå uimodsagt hen. Politiske centrum-venstre partier i Europa er således på vej ind i kampen for både at re-regulere den finansielle sektor og tillade nødvendige offentlige underskud pga. øgede udgifter til arbejdsløshedsunderstøttelse og reducerede skatteindtægter. Desværre, er deres forhandlingsstyrke betydeligt svækket.

Internationale institutioner som f.eks. IMF og OECD arbejder nemlig fortsat indenfor rammerne af et teoretisk paradigme der kræver kontraktiv finanspolitik, besparelser på de offentlige budgetter og lønkonkurrence. Også selvom det går stik imod de gængse anbefalinger og selvom det af og til går imod deres egne anbefalinger om at øge de nationale økonomiers størrelser. I samme dur kvitterer 'markederne'; investorer, finansielle institutioner og rating bureauer med højere renter og nedadgående ratings, hver gang den økonomiske politik imødekommer almindelige husholdningers behov fremfor investorernes. Den styrke hvormed disse institutioner og markeder udøver deres magt, hæmmer på den måde politikernes handlemuligheder i høj grad. Ydermere ser vi at vigtige samfundsøkonomiske beslutninger bliver deponeret i

teknokratiske fora udenfor demokratisk kontrol. Konsekvenser er at økonomisk politik bliver forklædt som 'rationel planlægning', fremfor politisk fordeling af ressourcer. Generelt set har tiden efter krisen været pakket ind i en dyne af „fravær af interessekonflikt“, hvor de forskellige økonomiske interesser ikke har været tydelige for almindelige mennesker.

Den procykliske besparelserstrategi er risikabel

Når interessekonflikterne er tilslørede, bliver det velfærdsstaterne og private husholdninger der finansiere kriseregningen. Midlerne til at betale regningen findes ved en halvering af dagpengeperioden, højere arbejdsløshed og fastfrysning af kontanthjælpen. Samtidig rammer de 'nødvendige besparelser' også hårdt ude i kommunerne. I 2011 meldte 84 af de 98 kommuner voldsomme besparelser på de store sociale områder som folkeskole, børnepasning, ældrepleje samt de specialiserede socialområder der indbefatter udsatte børn og unge og handicappede. Når denne påståede 'nødvendighedens politik' får lov at bestemme, er det altså lønmodtagere og socialt udsatte grupper der får lov at betale for krisen i form af færre og dårligere velfærdsgoder.

Udover dårligere services, koster stram kommunal økonomi også vækst. Frygten hos flere og flere økonomer er således at kommunerne i de nuværende nedgangstider kommer til at fungerer procyklisk, hvilket vil lægge yderligere pres på budgetterne for 2013. Frygten er at kommunerne bruger for meget i opgangstider og bliver tvunget til at bruge for lidt i nedgangstider. På den måde kan nedskæringspolitikken blive selvforstærkende og krisen meget svær at overkomme selv på mellemlang og lang sigt.

Alvorlige sprækker, men også muligheder?

En krise er også en brydningstid, der åbner op for nye muligheder. Men den nuværende krise er stadig ikke slut – vi er endnu ikke „efter krisen“. Vi står derfor i en situation hvor vi skal vælge om vi vil lade fundamentet for velfærdsstaten smuldre yderligere, eller gennemrenovere det så den på ny står styrket. Derfor kræver krisen at befolkningerne og politikerne i Danmark og Europa får lavet en gennemgribende kriseanalyse, får sat den ustyrige del af finanssektoren under kontrol og får udfordret de liberalistiske myter, som i dag styrer vores økonomiske tænkning samt konkurrencestatens logik. Først da kan krisen blive et 'window of opportunity' for en progressiv og samfundsgavnlig økonomisk udvikling, som tjener almindelige borgere.